

פתיחה

בפרשת השבוע, מספרת התורה על שלוש המכות האחרונות שהובאו על המצרים, וביניהם מכת הארבה, עליה נאמר שזו מכה שעוד עתידים לספר עליה לדורות כיצד הקב"ה התעלל במצרים: "וּלְמַעַן תִּסְפָּר בְּאָזְנִי בְּנֵךְ וּבִן-בְּנֵךְ אֶת אֲשֶׁר הִתְעַלְלִיתִי בְּמִצְרָיִם". מדוע דווקא במכה זו נאמרה לשון זו, למרות שהיו מכות קשות יותר? על כך נאמרו מספר אפשרויות במפרשים:

א. **הבן איש חי** בפירושו על התורה כתב, שהברד שירד במכה הקודמת השאיר את החיטה והכוסמת, כי הן עוד לא הספיקו לגדול (וארא ט, לב) - זה גרם למצרים לשמוח, כי עוד נשאר להם מה לאכול והם ניצלו מרעב. הארבה שבא אחר כך, חיסל גם תבואה זו ובכך הייתה התעללות גדולה, שגם התקווה האחרונה שהייתה למצרים, נעלמה.

ב. **הכלי יקר** הלך לכיוון שונה וכתב, שהתורה מבטיחה שארבה כזה שבא על מצרים - לא יבוא עוד בגבולה. משום כך דווקא באמצעות מכה זו, לאחר שבעתיד יבוא ארבה במצרים אך לא יזיקו כפי שהיה בשעת המכות המצרים, יעמדו על עוצמתה של המכה ואפשר יהיה בעתיד לספר את התעללות ה' במצרים - מה שאין כן בשאר המכות שלא יהיה ניתן להשוות אותן. ובלשונו:

"וביאור העניין הוא, שבכל המכות שהיו במצרים לא נשאר מהם שום רושם אחר הסרתם שיגרום לדורות שישאלו הבנים על מה זה ועל מה זה, כי נשכח זכרם אצל ההמון, אבל במכת הארבה נשאר רושם לדורות גם אחר הסרת המכה, כי ברוב הימים ימצאו הדורות דבר חידוש ויראו כי יבא ארבה ולא יאכל מכל יבול מצרים, אז וודאי יישאלו הבנים על נס זה."

המכה הבאה שבאה על המצרים לאחר הארבה, היא מכת חושך. בעקבות כך נעסוק השבוע בעניין הקשור לחושך, האם עיוור חייב במצוות. נראה את מחלוקת הראשונים בעניין, את הדעה המקובלת להלכה, והאם בברכות הראייה הם חייבים למרות שלא רואים. כמו כן נראה את מחלוקת הפוסקים, האם מותר לעיוור המונהג על ידי כלב נחיה להיכנס עימו לבית הכנסת.

חיוב עיוור במצוות

האם עיוור חייב במצוות? הגמרא במסכת בבא קמא (פז ע"א), מביאה מחלוקת בשאלה זו בין רבי יהודה לחכמים. לדעת חכמים, עיוור חייב במצוות ככל אדם, ואילו לדעת רבי יהודה הוא פטור מכיוון שהכתוב הסמיך בין 'המשפטים' למצוות, כך שרק מי שכשר להיות שופט ולמשפט כשר למצוות - ועיוור פסול לכך. נחלקו האחרונים, האם אכן רבי יהודה פוטר לגמרי את העיוור:

א. **הפרי מגדים** (פתיחה לאורח חיים, ג) כתב, שגם כאשר רבי יהודה פטר את העיוור ממצוות, כוונתו רק למצוות עשה, אבל במצוות לא תעשה - גם רבי יהודה מודה שהוא חייב מהתורה. ראייה לדבריו הביא מדברי הגמרא במסכת מכות (ט ע"ב), המביאה פסוק מיוחד לכך שעיוור אינו גולה לעיר מקלט - משמע שמעיקר הדין היה חייב לגלות, וזאת למרות שהוא פטור מהמצוות.

ב. **הנודע ביהודה** (או"ח קיב) חלק וסבר, שלדעת רבי יהודה מהתורה, עיוור פטור גם ממצוות לא תעשה. ראייה לדבריו הביא מהתוספות (שם ד"ה וכן) שכתבו, שגם לדעת רבי יהודה עיוור חייב במצוות דרבנן - שלא יידמה לגויים. והרי אם עיוור חייב מהתורה במצוות לא תעשה כפי שטען הפרי מגדים, מדוע לחייבו במצוות מדרבנן שלא ידמה לגוי? הרי הוא מקיים מצוות לא תעשה!

להלכה

מהגמרא לא ברור האם נפסק להלכה כדעת חכמים או כרבי יהודה, ובעקבות כך נחלקו הראשונים:

א. **רבינו ירוחם** (אדם יג, א) סבר, שלמרות שבדרך כלל כאשר יחיד חולק על רבים ההלכה כדברי הרבים, במקרה זה הלכה דווקא כדעת רבי יהודה, שעיוור פטור מדאורייתא מהמצוות וחייב רק מדרבנן. השלכה לשיטתו תהיה, שבמצוות שחובתן מדאורייתא הוא לא יוכל להוציא אחרים ידי חובה, שכן מי שלא מחייב בדבר אינו יכול להוציא אחרים ידי חובה.

כדברי רבינו ירוחם פסק להלכה **האגודה** (בבא קמא קד), שמשום כך הורה שעיוור יכול לעלות לתורה במקום כהן (כאשר אין אחר), מכיוון שחובתה מדרבנן. גם **השאלת יעב"ץ** (ב, עז) על אף שפסק להלכה כדעת חכמים שנראה להלן, מכל מקום הוסיף שיש לחוש לדעת רבינו ירוחם שעיוור חייב במצוות רק מדרבנן, ולכן לא יוציא אחרים במצוות שמדאורייתא. ובלשון **הבית יוסף** (או"ח תעג):

"כתב רבינו ירוחם (תולדות אדם וחווה, מב ע"ד), סומא פטור מלומר הגדה כמו שפטור מכל המצוות, ומכל מקום חייב בכל מדרבנן, ולהוציא הרבים יכול להוציא למאן דאמר (= למי שסובר) שמצה בזמן הזה דרבנן, דאית דרבנן ומוציא דרבנן, וכך פשוט בפרק ערבי פסחים (קטז ע"ב) פירוש ומברך."

ב. **הרא"ש** (כלל רביעי, כא), **האור זרוע** (בבא קמא, שלט) בשם **רבינו חננאל והריטב"א** (קידושין לא ע"א ד"ה כיוון), חלקו ופסקו כדעת חכמים, שעיוור חייב במצוות מהתורה, וכן סברו אחרונים רבים. בטעם הדבר נימקו, שראשית, יחיד החולק על רבים הלכה כדברי הרבים. שנית המשנה במסכת קמא מביאה את דעתם ללא חולק, ובדרך כלל הלכה כדברי המשנה.

ברכות הראייה

לכאורה, למרות שלהלכה רוב הראשונים והאחרונים נקטו שעיוור חייב במצוות, מכל מקום בפשטות מברכות הראייה וודאי שיפטר לכל השיטות, אך מדברי הגמרא במסכת ברכות (נח ע"א) אפשר להבין שלא כך. הגמרא מספרת, שרב ששת שהיה עיוור הלך לקבל את פני המלך, וכאשר הגיע, בירך ברכה. איזו ברכה בירך? נחלקו האחרונים:

א. **המגן אברהם** (רכד, ו) הסיק מכך, שעל אף שהעיוור אינו מברך את ברכות הראייה, מכל מקום את הברכה שמברכים על ראיית מלכים - הוא יכול לברך. בטעם הדבר נימקו, שלא מברכים על ראייתו אלא על תחושת הכבוד שהוא יוצר, ודבר זה גם העיוור יכול להרגיש, וכן נקטו להלכה גם **הברכי יוסף** (שם, א) ו**הרב משה פיינשטיין** (אגרות משה או"ח ה, לז).

¹ גישה נוספת דומה בעניין זה נמצאת בדברי **המנחת חינוך** (מצווה סו, יג) שהעלה אפשרות, שאכן רבי יהודה פוטר את העיוור "מכל המצוות האמורות בתורה", אך בשבע מצוות בני נוח שאינן חלק מהתורה - גם הוא מחייב.

ב. **האליה רבה** (רד"ו, חלק על המגן אברהם וכתב, שלא מברכים על הכבוד שנוצר מהופעת המלך, אלא על ראייתו. לכן כוונת הגמרא לומר, שרב ששת רק בירך את המלך לשלום ולא יותר מכך. ראייה לדבריו הביא מכך שכתוב שרב ששת בירך 'אותו', משמע שמדובר בברכה נקודתית למלך, ולא את הברכה שבדרך כלל יש לברך. ובלשונו:

"כתב המגן אברהם ששמע בש"ס אפילו סומא שידוע שהמלך עובר מברך. וצריך עיון, דבלשון הש"ס פתח רב ששת וקא מברך ליה, משמע שהיה מברך למלך כעין שאילת שלום ולא בירך הברכה להקב"ה, וכן מסתבר דהש"ס הרואה מלכי ישראל קאמר, וכן כל ברכות ראייה אין הסומא מברך."

ג. **שולחן ערוך הרב** (ברכות הנהנין יג, ט) בגישה המרחיבה ביותר סבר, שהמקרה שהביאה הגמרא לברכת רב ששת מהווה רק דוגמא, ולמעשה עיוור יכול לברך את כל ברכות הראייה שאינן באות בגלל הנאה מהראייה, אלא בגלל השבח לקב"ה, וכמו ברכה על כוכב נופל שאינה ברכה על הנאה אלא על תופעת טבע יוצאת דופן.

נשיאת כפיים

עוד דנו הפוסקים, האם עיוור יכול לשאת את כפיו. הגמרא במסכת מגילה (כד ע"ב) כותבת, שבמקרה בו יש אדם שעיוור באחת מעיניו - אסור לו לשאת כפיו, מכיוון שהמום שבו מסיח את דעת המתברכים. משום כך ממשיכה הגמרא וכותבת, במקרה בו מדובר בעיוור (או בכל בעל מום) הנמצא זמן רב בעיר, מותר לו לשאת את כפיו, כי המתברכים רגילים אליו ולא מוסחת דעתם.

א. למרות שהגמרא כותבת שדווקא עיוור בעיין אחת יכול לשאת את כפיו במקרה בו רגילים למומו, הבין **השולחן ערוך** (קכח, ל) שהוא הדין בעיוור בשתי עיניו, ואין חילוק ביניהם. עוד הוסיף השולחן ערוך, שבזמן הזה שהכהנים פורסים טלית על ראשם וידיהם - מותר לו לשאת כפיים גם אם לא רגילים אליו, שכן המומים לא נראים, וכן פסק **הברכי יוסף** (שם, יג). ובלשון השולחן ערוך:

"מי שיש לו מום בפניו או בידיו, כגון שהם בוהקניות או עקומות או עקושות לא יישא את כפיו, מפני שהעם מסתכלין בו; וכן סומא באחת מעיניו, לא יישא את כפיו. ואם היה דש בעירו, יישא כפיו ואפילו הוא סומא בשתי עיניו. אם מנהג המקום לשלשל הכהנים טלית על פניהם, אפילו יש בפניו ובידיו כמה מומין, יישא את כפיו."

ב. **היעב"ץ** (א, עה) חלק על השולחן ערוך, שהרי הגמרא כותבת בפירוש שדווקא עיוור בעינו אחת יכול לשאת כפיים, משמע שעיוור לגמרי אינו יכול. בטעם האיסור ביאר **המשכנות יעקב** (או"ח צא), שהכהן צריך להסתכל על העם שהוא מברך בשביל שיוכל לברכם כראוי, ועיוור אינו יכול לעשות כך. כדעה זו פסק להלכה גם **הרב עובדיה** (ביע אומר ח, יג), מכיוון שספק ברכות להקל.

כלב נחיה

כפי שכותבת הגמרא במסכת נדרים (סד ע"א), עיוור מנוי בין אותם האנשים שנחשבים כמתים בחייהם. אמנם, נראה שאמירה זו הייתה נכונה רק בעבר, שיכולת התקשורת עם העיוורים הייתה נמוכה. בזמן הזה, בזכות המודעות הגדלה למצבם, מקומות המיועדים לעיוורים, כתב הברייל ועוד - מצבם השתפר. אמצעי נוסף העוזר לעיוור בהילוכו (בנוסף למקל) - הוא כלב נחיה.

המקור הראשון לשימוש בכלב נחיה מופיע כבר בדברי **רבי יצחק עראמה** (שחי לפני כחמש מאות שנה) בספרו עקידת יצחק (שער תשעים), בו הוא כותב שכאשר נחלש הזקן מראייתו 'יקשור כלב בידו, ומקלו יגיד לו'. אף על פי כן, רק לפני כשבעים שנה הוקמו לראשונה בתי ספר לכלבים, שם הם מאומנים מגיל צעיר לעזור לעיוורים וכבדי ראייה.

כניסה עימו לבית כנסת

בפועל, כפי שמופיע 'באתר לכלבי נחיה' רוב מוחלט של העיוורים וכבדי הראייה לא משתמשים בכלבי נחיה על מנת להתנהל בחיי היום יום, אלא במקל וכדומה. דנו האחרונים בשאלה, במקרה בו עיוור בכל זאת הולך עם כלב, האם מותר לו להיכנס עימו לבית הכנסת כי אין לו אפשרות להתנהל אחרת, או שיש בכך ביזיון למקום ומשום כך יש לאסור:

א. **המתיר**: דעה ראשונה בפוסקים, המתירה להיכנס עם כלב נחיה לבית כנסת היא דעת **הרב משה פיינשטיין** (אגרות משה או"ח א, מה). בטעם ההיתר נימק, שהירושלמי משווה בין הכנסת חמור לבית הכנסת, לאכילה ושתייה בו. אם כן, כיוון שתלמידי החכמים מותרים לאכול ולשתות בבית הכנסת - ממילא מותר להם להיכנס גם בעלי החיים לתוכם במקום הצורך.

מה יעשו אלו שאינם תלמידי חכמים? הרב משה פיינשטיין כתב, שמכיוון שבתי כנסת שבחוץ לארץ עשויים על תנאי (אפילו בבניינם לדעת הרמב"ן (ועיין בדף לפרשת בחוקותי שנה ד')), ממילא קדושתם פחותה ומותר גם למי שאינם תלמידי חכמים לאכול ולשתות בהם, וכן להיכנס עם בעל החיים, אך מכל מקום הוסיף שטוב שיהיה סמוך לפתח כדי שלא יבלבל את הציבור, ובלשונו:

"ולכן כיון שבהכנסת חמור חזין שלא גרע מאכילה ושתייה ושינה יש להתיר בבית כנסת שלנו שעל תנאי הן עשויות אם הוא בשעת הדחק. ובדואי שכלב לא גרע מחמור ואין לנו שעת הדחק גדול מזה שאם לא נתירנו יתבטל כל ימיו מתפלה בצבור וקריאת התורה, וגם יש ימים שהעגמת נפש גדולה מאד כגון בימים נוראים וכהי גוונא שרבים מתאספים."

ב. **האוסר**: דעה חולקת, היא דעת **הרב מרדכי יעקב ברייש** (חלקת יעקב, או"ח לד) שהביא שני נימוקים לאסור. ראשית משום שיש בכך חילול ה', כשמכניסים כלב לבית כנסת בעוד שאצל הנוצרים דבר זה נחשב מגונה ואסור. שנית הוסיף טיעון דומה וסבר, שמכיוון שיש רבים (ובמיוחד רפורמים) שייתלו בהיתר זה, יש חשש וישתמשו בו גם לדברים שיש בהם איסור גמור.

כדי לדחות את טענת הרב משה פיינשטיין, שיש חשש שעיוורים יימנעו מתפילה וקריאת התורה כל ימיהם כתב **הרב יצחק יוסף** (ילקוט יוסף קנא, כה), שהם יכולים ללכת עם הכלב עד לכניסת בית הכנסת, לקשור אותו בחוץ, ואחד המתפללים יכניס את העיוור פנימה. במקרה בו אי אפשר לעשות כך, אותו עיוור נחשב אנוס - ואנוס התורה פטור.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו...